

«САМОВИРАЖЕННЯ» ДІТЕЙ П'ЯТОГО РОКУ ЖИТТЯ: РЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТІСНОЇ ПАРАДИГМИ В ОСВІТІ

“SELF-EXPRESSION” OF THE FIFTH YEARS CHILDREN: IMPLEMENTATION OF PERSONAL PARADIGM IN EDUCATION

У статті висвітлено актуальність проблеми самовираження дітей в освітньому середовищі закладу дошкільної освіти. Здійснено аналітичний огляд психологічних та педагогічних досліджень, які стосуються проблеми «самовираження» дітей дошкільного віку взагалі й дітей п'ятого року життя зокрема. Підняті питання про відповідність практики дошкільної освіти положенням, окресленим у нормативно-правових документах стосовно створення умов для самовираження дітей дошкільного віку під час різних видів дитячих активностей та діяльностей у закладах дошкільної освіти. Окреслено особливості впровадження особистісно-орієнтованої моделі освіти у контексті конфлікту зі стереотипами традиційної занятійної системи дошкільної освіти. Здійснено аналіз освітнього напрямку «Особистість дитини» (Державний стандарт дошкільної освіти ред. 2021 року) у світлі очікуваної компетентності дитини під час вступу до школи, складником якої є «самовираження» як важливий процес становлення власного Я дитини. Аргументовано важливість реалізації самовираження дитини у особистісній парадигмі в освіті. Схарактеризована дефініція «самовираження» дітей дошкільного віку, яка розглядається як спосіб, яким людина реалізує себе як особистість у діяльності, спілкуванні, вирішенні життєвих проблем. Здійснено аналіз стану можливості реалізації «самовираження» дітей у сучасних закладах дошкільної освіти України. Визначено педагогічні умови створення освітнього середовища, яке враховує можливість «самовираження» дітей дошкільного віку в різних видах активностей, у яких і відбувається презентація дитиною свого Я. Акцентовано увагу на важливості сутнісних змін у створенні розвивального простору дошкільних закладів України, які сприятимуть «самовираженню» дітей. Зроблені висновки та визначені перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: особистісна парадигма, «самовираження», активна діяльність,

Реджіо педагогіка, педагогічні умови, діти дошкільного віку.

The article highlights the urgency of the problem of self-expression of children in the educational environment of preschool education. It was made analytical review of psychological and pedagogical research on the problem of “self-expression” of preschool children in general and children of the fifth year in particular. It's raised issues of compliance of the practice of preschool education with the provisions outlined in the legal documents on the creation of conditions for self-expression of preschool children during various types of children's activities and activities in preschool education. There are outlined peculiarities of the introduction of personality-oriented model of education in the context of the conflict with the stereotypes of the traditional lessons system of preschool education. Analysis of the educational direction “Personality of the child” (State Standard of Preschool Education, ed. 2021) in the light of the expected competence of the child when entering school, which is part of “self-expression” as an important process of becoming a child's self-concept. The importance of the realization of the child's self-expression in the personal paradigm in education is argued at the article. It's characterized the definition of “self-expression” of preschool children, which is considered as a way for a person to realize himself as a person in activities, communication, solving life problems. The analysis of the state of the possibility of realization of “self-expression” of children in modern kindergartens of Ukraine is carried out. Determined the pedagogical conditions for creating an educational environment that takes into account the possibility of “self-expression” of preschool children. Perspectives are defined for the modification of Reggio pedagogy, which is aimed at creating an educational environment for the possibility of “self-expression” of preschool children in various activities, in which the child presents his self. Attention is focused on the importance of substantial changes in the creation of the development educational environment at Ukrainian kindergartens, which will promote the “self-expression” of children. There are defined conclusions and prospects made of further researches.

Key words: personal paradigm, “self-expression”, active activity, Reggio pedagogy, pedagogical conditions, preschool children.

УДК 373.2.015.3:159.923.2-053.4
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/43/2.25>

Половіна О.А.,
канд. пед. наук, доцент,
завідувач кафедри дошкільної освіти
Київського університету
імені Бориса Грінченка

В'юнник В.О.,
аспірант кафедри дошкільної освіти
Київського університету
імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасний світ швидкоплинний і змінний, гаджетизований і наповнений новими технологіями, які все більше забирають роботи у людей. Роботи, яка є зрозумілою, систематизованою за інструкціями й алгоритмами, у яких не потрібні люди. Попри все, людина залишається важливою у цьому світі, тому необхідно зрозуміти, як у подальшому

розвиватиметься діада «людство – технології», як жити нам і нашим майбутнім поколінням. Очільники країн, політики, економісти, роботодавці, сучасні філософи, футуристи, освітяни намагаються аналітично реагувати на ці зміни з метою впровадження стратегії якісно нового розвитку суспільства. Домінантною тезою системи освіти наразі є положення, за яким педагогічний процес

ґрунтується на психології розвитку дитини, а точкою відліку в оновленні змісту, форм, методів освітньої взаємодії є ідея цінності дитини як відкритої, адаптивної, творчої, креативної особистості, яка самостійно готова навчатися впродовж життя. Наразі освітнє середовище та занятійна система, що превалює у більшій кількості закладів дошкільної освіти України, спрямована на розвиток навичок гарних виконавців і не завжди дає можливість для розвитку самовираження дітей, оскільки центрована на постаті вихователя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Самовираження є основою для різнобічного розвитку гармонійно розвиненої особистості, для самоствердження, самореалізації процесів, визначальних у життєтворчості людини, а отже, цим аспектом не можна нехтувати наповнюючи освітнє середовище закладу дошкільної освіти. Формування базових якостей особистості знаходиться в сфері вивчення психологів і педагогів. Зокрема, розкриття сутності та значення самовираження особистості, визначення вікових особливостей процесу самовираження знаходимо у психолого-педагогічних надбаннях К. Абульханової-Славської, Г. Абрамової, А. Аніщук, Р. Бернса, І. Бега, Л. Божович, В. Бойка, Г. Гарднера, І. Кона, О. Кочетова, О. Кононко, Р. Нємова, Л. Малагуцці, В. М'ясищева, І. Онищук, О. Петровського, Д. Фельдштейна, Л. Сохань, І. Єрмакова та ін. Проте дослідження з питання «самовираження» спрямовані на респондентів старшого дошкільного віку. Стосовно дітей п'ятого року життя теоретичні та методичні засади створення освітнього середовища, спрямованого на самовираження, залишаються актуальними, що зумовлює інтерес до ґрунтового дослідження цієї проблеми.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вирішального значення у теорії і практиці освіти набуває проблема виявлення та забезпечення сприятливих умов для особистісного становлення, творчої самореалізації дитини, формування у неї активно-пізнавального, творчого ставлення до реального світу, уміння успішно орієнтуватися в розмаїтті предметів та явищ, озброєння способами діяльності, стратегіями мислення та шляхами взаємодії з іншими через розуміння свого Я. Важливим є сформованість у дитини внутрішнього розуміння своїх бажань, сильних сторін і можливості висловити їх задля самоствердження, саморозкриття та самореалізації. В оновленому Державному стандарті дошкільної освіти (ред. 2021 р.) зазначається важливість створення педагогами такого освітнього простору, який є суголосним з цінностями гуманної філософії та педагогіки. У цьому просторі важливо надати дітям можливість творити, підтримувати їх творчі починання; створити умови для реалізації кожною дитиною власної творчої

ініціативи; стимулювати прагнення дитини робити все по-своєму, виявляти своє Я; заохочувати її саморозвиток. Цілісність сприймання дитиною довкілля не дозволяє відокремлювати різні види діяльності (так, як це відбувається у типовій занятійній системі): у пізнанні світу дитина використовує різноманітні засоби самовираження – дію, слово, емоції, почуття. Процес самовираження допомагає комплексно подати себе й свою діяльність іншим та одержати від цього задоволення, пережити ситуацію успіху.

Мета статті полягає у дослідженні феномену «самовираження» та визначенні необхідних сприятливих умов для можливості його реалізації дітьми п'ятого року життя у закладі дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Нормативні документи (Державний стандарт освіти, комплексні освітні програми «Дитина», «Впевнений старт», «Я у світі» та інші), які безпосередньо формують освітню траєкторію всіх закладів дошкільної освіти України різної форми власності, наголошують на важливості впровадження особистісно-зорієнтованої освіти. Натомість у практиці освіти продовжують існувати дві протилежні моделі: особистісно орієнтована та навчально-дисциплінарна. Остання є зручнішою для організації та контролю за освітнім процесом, його результатом, проте не сприяє реалізації особистісної парадигми в освіті й не створює можливостей для самовираження дитини. На підставі власного професійного досвіду та спостережень практичної діяльності вихователів можемо стверджувати про наявність шаблонів, стереотипів, вимог щодо абсолютного відтворення дітьми зразка дій вихователя, стандартних занять, які є мінікопією типового шкільного уроку та тяжіють до репродукування. З метою широкого впровадження особистісно-орієнтованої моделі суспільство висуває дедалі складніші вимоги до системи освіти. Для реалізації цих вимог наука, економіка та освіта мають розвиватись як єдина система. Докорінним змінам у зовнішньому (щодо системи освіти) середовищі, а також у педагогічній науці повинні відповідати істотні зміни в освітній практиці. Стартом цих змін стала поява різноманітних комплексних програм у 1999 році після затвердження першого Державного стандарту дошкільної освіти – Базового компоненту дошкільної освіти в Україні (1998 р.), а реалізація концепції «Нова українська школа» (2016 р.) збіглася із термінами оновлення змісту Базового компоненту дошкільної освіти в Україні (друга редакція, 2012 р.) З метою забезпечення наступності та безперервності освіти дітей в усіх її ланках науковці та практики об'єднали зусилля реалізації концепції НУШ, що ґрунтується на сучасних тенденціях в дошкільній освіті. Концепція НУШ окреслює перспективність особистісної та соціальної компетентності дитини дошкільного

віку. Новий Державний стандарт дошкільної освіти України (2021р.) утворює період дошкільного дитинства фундаментом розвитку базових компетентностей і навичок, необхідних людині впродовж життя: передбачає взаємодоповнювальний розвиток емоційних, інтелектуальних, вольових якостей і процесів, досягнення відповідної до цього віку психофізіологічної / тілесної та психологічної зрілості; надає дитині можливість опанувати нову соціальну ситуацію розвитку – перехід до систематичного шкільного навчання, оволодіння новою соціальною роллю учня та відповідними функціями та діями, які сприяють формуванню освітньої діяльності. Зокрема, рівень очікуваної компетентності дитини під час вступу до школи визначено в освітньому напрямі «Особистість дитини», у якому зазначено, що освітній потенціал компетентності реалізується у творчій активності дитини у всіх специфічно дитячих видах діяльності (ігровій, пізнавальній, образотворчій); виявляється в особистій спрямованості дитини до свого внутрішнього світу (думок, почуттів, мрій, бажань, мотивів, планів, ідеалів, цілей, прагнень), до становлення основ її світогляду і розвиненості її свідомості (пізнавальної активності, емоційної сприйнятливості, позитивної налаштованості дій, думок, оптимістичних переживань, реалістичних намірів). Особистісну компетентність характеризує сформованість самосвідомості: ідентифікація зі своїм Я, позитивна самооцінка, бажання визнання іншими власних чеснот, уміння співвідносити «хочу» (мотиви, наміри), «можу» (знання, вміння, навички), «буду» (регуляція поведінки та діяльності), здатність уявляти себе в минулому, теперішньому, майбутньому часі; орієнтування у своїх основних правах і обов'язках. Формування означених якостей відбувається у різних видах діяльності дошкільника: ігровій, пізнавальній, фізичній, мовленнєвій, образотворчій.

Залишаються питання щодо того, чи дійсно самовираження настільки важливе, і що буде, якщо не давати можливості дітям реалізувати його. У своїх дослідженнях К. Абульханова-Славська уточнює, що самовираження, як конкретна форма активності, може переходити у внутрішній, прихований план за умови нереалізованості людини. Якщо своєчасно нереалізована активність здатна до свого «відродження» на нових етапах, то нереалізована форма самовираження відходить у внутрішній план назавжди. В іншому разі, коли нереалізоване самовираження переходить у той чи інший комплекс, відбуваються такі зміни у внутрішньому світі людини, як «хворобливе» самолюбство, комплекс неповноцінності, неадекватна самооцінка тощо. «Хворобливе» самолюбство проявляється в заниженій оцінці свого Я, невпевненості у собі, або навпаки – в завищеній оцінці Я, наполегливості на високій оцінці і визнанні своєї

виключності. Якщо активність Я розвивається шляхом протиставлення себе іншим, то рушійною силою стає гіпертрофоване самолюбство – егоїзм, себелюбство. Це приводить до волонтаризму, недотримання дисципліни, правил, обов'язкових для всіх, свого обов'язку і відповідальності перед суспільством [1, с. 105]. Це свідчить про те, що важливим є забезпечення «плідної «активності задля реалізації дитини себе як гармонійно розвиненої особистості. Під активністю науковці розуміють властивість організму та психіки, що залежить від зовнішніх та внутрішніх умов; властивість особистості, яка виявляється в «діяльному ініціативному ставленні до навколишнього світу і себе» [6, с. 21].

У психологічній і педагогічній науці наявні різні підходи до визначення змісту поняття «самовираження особистості». Проте науковці одностайні у думці про те, що це *активна діяльність, свідомо спрямована на втілення гуманних ідеалів суспільства, що передбачає максимальне використання та розвиток задатків і можливостей*. Особистісне самовираження фіксує зростаюче прагнення особистості до творчого саморозкриття. На думку дослідників, зокрема К. Альбуханової-Славської, самовираження є тим способом, яким людина реалізує себе як особистість у діяльності, спілкуванні, вирішенні життєвих проблем. Зрілою формою є особистісне самовираження, що супроводжується потребою в адекватному та сутнісному вираженні свого Я. Особистість починає виробляти свою манеру поведінки, намагається виразити себе в житті, справах, учинках.

Суголосною нашій є позиція А. Ребера, який термін «самовираження» пояснює як відображення зовні своїх внутрішніх почуттів, переконань, установок, будь-яку поведінку, яка здійснюється для чистого задоволення індивіда, особистісну форму активності, що формується і розвивається у спілкуванні і діяльності, має зв'язок з потребами особистості у суспільному визнанні, самоствердженні, саморозкритті, самореалізації [2, с. 13]. Аналітичний огляд психологічних досліджень дозволяє виокремити ряд позицій, якій є основоположними для нашого дослідження. У наукових розвідках А. Аніщук знаходимо резюмування того, що виділені науковцями поняття «впевненість у собі», «довіра до себе», «прийняття себе», «домагання визнання» є вагомими аспектами самовираження, в процесі яких реалізуються потреби людини у визнанні, прагненні мати високу оцінку своїх досягнень, свідомому прийнятті власних думок, почуттів, поведінки тощо [2, с. 18]. І. Оніщук, досліджуючи творче самовираження дітей у музичній діяльності, підкреслює, що в основі творчого самовираження особистості є її прагнення, бажання виявити та об'єктивувати своє «Я» у процесі різних видів діяльності [5, с. 29]. Р. Чумичева, зауважує, що суттєвою ознакою процесу

самовираження є індивідуальна творча свобода особистості. Поняття «творча свобода» вчена трактує як якість внутрішнього світу людини, що може бути виражена у різних аспектах: художньо-естетичній діяльності, емоційно-естетичному ставленні до світу, культурно-мовленнєвих комунікаціях, рефлексії [5, с. 29].

На підставі вищезначеного резюмуємо, що «самовираження» вчені (К. Альбуханова-Славська, О. Запорожець, І. Зязюн, І. Бех, І. Волощук, Н. Дятленко, І. Карабаєва, О. Киричук, О. Кононко, О. Кочерга, О. Кульчицька, С. Ладивір, Т. Піроженко, Ю. Савченко) пов'язують із виникненням новоутворень особистості, зокрема системи Я, в період дошкільного дитинства. Підтвердження цього знаходимо у наукових розвідках О. Кононко, яка вважає, що виникнення «системи Я» породжує у дитини, починаючи з раннього віку, нову, сильну потребу діяти самотужки, включатися у повноцінну «дорослу» діяльність на правах рівного, бажання бути самостійною особистістю. Проте реалії дошкільної освіти демонструють небажання практиків перелаштовуватися з авторитарного на партнерський стиль у взаємодії з вихованцями: наявна у практиці центрація на вихователів, його персоні та пріоритеті його ініціатив не сприяє адекватному самовираженню дитини.

Спільною для науковців є думка про те, що саме діяльність людини є важливою для розвитку особистісного самовираження. У закладах дошкільної освіти різної форми власності організовані форми навчання, дизайн середовища спрямовані частіше саме на очікування й запит суспільства щодо розвитку когнітивних навичок та не враховують можливості самостійного вибору активностей дітьми, хоча українські заклади дошкільної освіти мають для цього величезний потенціал. Необхідність переформатування самого простору групових приміщень і суміжних приміщень, наповнення необхідними матеріалами (які є навколо), можливість відійти від занятійної системи на користь самостійного вибору активностей у межах дитячого дослідження – це ті завдання, які постають перед нами наразі.

Наявні протиріччя (між усвідомленням важливості періоду дошкільного дитинства, як стратегічного, вирішального й визначального у становленні особистості, та ігноруванням реальних потреб і запитів дітей п'ятого року життя на самовираження у різних видах діяльності; необхідністю осучаснення змісту, форм і методів освітньої взаємодії з дітьми дошкільного віку з урахуванням альтернативного зарубіжного досвіду та реальними педагогічними умовами в закладах дошкільної освіти України; декларованими особистісно орієнтованим, компетентнісним, розвивальним, середовищним підходами до педагогічного супроводу дітей дошкільного віку та наявним домінуванням

регламентованої занятійної системи у закладах дошкільної освіти) зумовлюють пошук шляхів вирішення порушеної проблеми. Враховуючи той чинник, що будь-які оновлення, нововведення часто викликають острах і відторгнення, передбачаємо попередження таких думок серед практиків у ЗДО, послуговуючись досвідом апробованої технології «Реджіо педагогіка». Ця технологія викликала науковий інтерес, оскільки спрямована на реалізацію створення освітнього середовища задля можливості «самовираження» дітей дошкільного віку. Лоріс Малагуцці, автор технології, вважає, що «дитина використовує не одну мову (вербальну), а сто мов», які дорослі досить часто ігнорують [4, с. 31]. Серед цих мов – танці, співи, фотографування, гра – усе те, що ми називаємо видами активностей, але у яких і відбувається презентація дитиною свого Я. Проте у вітчизняній практиці часто ці види діяльності є організованими вихователем та спрямованими на відтворення зразку, що не лише пригнічує дитину, але й ставить усіх перед єдиною заданою нормою. Самовираження відбувається під час діяльності, ініційованої дитиною. Для такого ініціювання знаковим є організація предметно-просторового середовища, яке впливає на те, чому і як навчаються діти і дорослі у групі [4]. Дорослий, створюючи умови для самовираження дитини, пробуджує тим самим у неї творчу активність [5].

Висновки. Здійснені пошуки й розвідки щодо феномену «самовираження» підкреслюють розуміння важливості розвитку цього процесу у дітей починаючи з дошкільного віку.

Серед педагогічних умов, що сприяють самовираженню дітей середнього дошкільного віку, виокремлюємо такі:

- забезпечення відповідного методичного супроводу для педагогічних працівників закладів дошкільної освіти (проведення семінарів, вебінарів, тренінгів);
- створення розвивального предметно-ігрового середовища (динамічного, різноманітного, відповідного віковим особливостям дітей);
- підтримка самовираження дітей під час різноманітних, сучасних форм організації освітнього процесу в закладі дошкільної освіти.

Вважаємо, що серед зарубіжних освітніх систем, засадничими ідеями яких є самовираження дитини у різних активностях і видах діяльності, дієвою та доказовою є Реджіо педагогіка. Вона демонструє способи взаємодії з дітьми дошкільного віку, побудову освітнього процесу та створення розвивального середовища для розвитку самовираження дітей, проте потребує опрацювання з урахуванням умов української освітньої системи та ментальності нації. Послуговуючись українськими традиціями й освітніми стратегіями розвитку дітей дошкільного віку та використовуючи досвід Реджіо педагогіки, ставимо за

мету дослідити наявні педагогічні умови самовираження дітей п'ятого року життя у дошкільних закладах України різної форми власності та визначити ті, які спрацьовуватимуть на розвиток самовираження дітей дошкільного віку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Альбуханова-Славская К.А. Стратегия жизни. Наука, 1980. 334 с.
2. Аніщук А.М. Педагогічні умови оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників різної статті : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». Київ, 2009. 258 с.
3. Державний стандарт дошкільної освіти: особливості впровадження / упоряд. : О.Г. Косенчук, І.М. Новик, О.А. Венгловська, Л.В. Куземко. Харків : «Ранок», 2021. 240 с.
4. Делая обучение видимым: исследовательская работа детей в группах и индивидуально. Реджио чилдрен, Проект Зеро. ООО «Издательство «Национальное образование», 2020. 384 с.
5. Онищук І.А. Розвиток творчого самовираження дошкільників у музичній діяльності : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». Київ. 2012. 207 с.
6. Педагогічний словник / за ред. М.Д. Ярмаченко. Київ : Педагогічна думка, 2001. 516 с.